

механізми, які не вирішують проблему, а тільки віддаляють її, тому можна говорити про те, що механізми психологічного захисту дезорганізують особистість розумово відсталого підлітка. Таким чином, головне завдання психологічного захисту - це зниження значущості психотравмуючого чинника. Знання причин захисної поведінки учня дозволить психологам, педагогам, вихователям зрозуміти проблеми і труднощі дитини, а також навчити його ефективним копінг-стратегіям, що дозволяють впоратися з психічною напругою, викликану факторами внутрішнього і зовнішнього плану, соціально бажаним і найбільш ефективним способом.

У подальших дослідженнях планується удосконалення і поглиблення інформації стосовно психологічних механізмів захисту розумово відсталі дитини, робота над складанням корекційно-формувальної програми розвитку особистості, свідомості підлітка, формування адекватної самооцінки і впевненості в собі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи / М. И. Буянов. — М.: Просвещение, 1988, — 208 с.
2. Грановская Р.М., Никольская И.М. Защита личности: психологические механизмы / Р. М. Грановская, И. М. Никольская — СПб.: Знание, 1998, — 150с.
3. Гребенников Л.Р. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика / Л.Р. Гребенников, Е.С. Романова. -Мытищи: Талант, 1996. — 144 с.
4. Личко А.Е. Подростковая психиатрия: (Руководство для врачей) /А.Е. Личко. — Л.: Медицина, 1985. — 416 с.
5. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. 2-е изд / М.: Академия, 1997.
6. Набиуллина Р. Р. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом / Р. Р. Набиуллина, И.В Тухтарова. — Казань, 2003. — 101 с.
7. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни // Психология бессознательного: Сб. произведений. — М.: Просвещение, 1990. — С. 202–309.

УДК: 159. 922. 76 – 056. 313

ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ ПЯТИ – ШЕСТИ РОКІВ

Мухіна А.Ю.

кандидат психологічних наук,

Пешехонова М. О.

Інститут педагогіки і психології
ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»

В статті представлено результати дослідження особливостей статевої ідентифікації старших дошкільників з розумовою відсталістю. Інформація про особливості статевої ідентифікації може виступати практичним підґрунтям для розробки рекомендацій з корекції статевої поведінки розумово відсталіх старших дошкільників.

В статье представлены результаты исследования особенностей полоролевой идентификации старших дошкольников с умственной отсталостью. Информация об особенностях полоролевой идентификации может выступать практическим основанием для разработки рекомендаций по коррекции полового поведения умственно отсталых старших дошкольников.

The results of studies of the sex-role identification of the senior preschool children with mental retardation. Information about the features of sex-role identification can be a practical basis for the development of recommendations for the correction of sexual behavior of mentally retarded older preschoolers.

Ключові слова: *стать, статевої ідентичності, розумово відсталі діти, ідентифікація, ідентичність.*

Ключевые слова: *пол, полоролевая идентичность, умственно отсталые дети, идентификация, идентичность.*

Keywords: *sex-role identity, sex, mentally retarded children, identification, identity.*

Одним з найважливіших напрямків соціалізації дітей з розумовою відсталістю є формування статевої ідентичності. На порушення соціальної адаптації цих дітей можуть впливати відхилення в формуванні статевої ідентичності й освоєння статевої ролі. (В. Гарбузов, Е. Ейдемиллер, Д. Ісаєв, В. Каган, М. Пішчек, Г. Поппе, Л. Шипіцина та ін.). У зв'язку з цим великий інтерес становить вивчення механізмів статевої ідентичності розумово відсталіх дітей і підлітків. Відомо, що розвиток і формування дітей з розумовою відсталістю проходить такі самі етапи, що й у нормі, але якісно й кількісно вони відрізняються. Особливості пізнавальних та емоційних процесів, а також соціальна ситуація розвитку розумово відсталі дитини заважає повною мірою оволодіти знаннями про ролі жінки та чоловіка, про стосунки їх у сім'ї, про обов'язки та норми поведінки. Ситуація також ускладнюється зміною ієрархії та інтенсивності потреб розумово відсталі дитини, не завжди її поведінка, що сприймається нами як сексуальна, є проявом сексуальних потреб. Порушення статевої ідентичності призводить до порушень поведінки, що відбувається на процесі соціалізації людини.

Проблема статевого розвитку й статевої ідентичності ґрунтовно представлена в працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. У загально-психологічному аспекті це наукові розвідки В. Абраменко, В. Агеєвої, Ю. Альшиної, Т. Бендас, Г. Бреслава, О. Волович, М. Обозова, Н. Флотської, Б. Хасан; у дошкільному віці цю проблему розглядала О. Кононко, І. Кльоцина, І. Кон; В. Васютинський, Т. Говорун, Т. Гурлева, С. Кириленко, О. Кікінеджи, Л. Мороз, О. Насонова, Ю. Приходько, І. Горпинченко, І. Трухін, О. Шарган. Особливе місце в дослідженнях відведено вивченню особливостей становлення статевої ідентичності в дітей, які залишилися без батьків І. Дубровіна, В. Каган, В. Мухіна, О. Парафіян, А. Прихожан, Н. Толстих; Т. Юферева.

У спеціальній психології загальні проблеми вивчення особистості дітей, які мають порушення в розвитку, відображають публікації Л. Виготського, Т. Власової, Г. Дульнева, В. Лубовського, Ж. Назамбаєвої, В. Синьова, В. Петрової та ін., наукові розвідки щодо самосвідомості розумово відсталих підлітків (І. Бех, М. Матвеева, В. Синьов, О. Хохліна); особливості статевої ідентичності виховання учнів молодших класів допоміжної школи (В. Левицький); статевої ідентичності у підлітків з легким, помірним та тяжким ступенем розумової відсталості Л. Шипіцина; М. Пішчик; Н. Белопопольська.

Об'єктом нашого дослідження є статевої ідентифікація розумово відсталих дітей п'яти – шести років.

Предмет дослідження – особливості формування статевої ідентифікації у розумово відсталих дітей п'яти – шести років.

Мета дослідження полягає в тому, щоб виявити особливості статевої ідентифікації у дітей з розумовою відсталістю п'яти – шести років.

Статевої ідентичність формується в ранньому дитинстві, а процес статевої ідентифікації продовжується все життя. Ідентифікація - психологічна категорія, що відображає процес і результат емоційного самоототожнення індивіда з іншою людиною, груп, зразком або ідеалом. Термін «ідентифікація» бере початок у психоаналізі, в якому інтерпретується головним чином як несвідомий процес, наслідування поведінки або певним якостям тієї особи, з яким індивід себе ототожнює. У роботі А. Фрейд ідентифікація тлумачиться як один з механізмів захисту свого «Я». Цей механізм включає більш приватні механізми інтроєкції і проєкції [3]. Проблема статевої ідентифікації пов'язана з поняттям статевої ролі. Статева роль – це система стандартів, приписів, нормативів, очікувань, яким повинен відповідати індивід, щоб його визначили чоловіком (хлопчиком) чи жінкою (дівчинкою) [1]. Починаючи з раннього дитинства людина швидко ідентифікує властиві і не властиві кожній статі варіанти поведінки, подібна асиміляція не є результатом навмисного навчання, вона скоріше продукт поступового засвоєння ряду норм, що визначають адекватну поведінку [3, с. 57-59].

Некритичність мислення розумово відсталих є одним з провідних чинників патологічного формування Я-концепції і неможливості самостійного застосування і використання еталонів поведінки. Недорозвинення абстрактного мислення, низький рівень узагальнення, невміння виділяти істотні ознаки людей і явищ зумовлює не сформованість статевої ідентифікації в структурі ціннісного компонента Я-концепції [2]. В. Левицький вивчав особливості статевої ідентичності виховання учнів молодших класів допоміжної школи, він визначив когнітивний (знання), емоційний (ставлення) та поведінковий (статевої ідентичності) компоненти статевої ідентичності [6, с. 52 – 56]. Визначаючи статевої ідентичності як єдність свідомості й поведінки, можна зробити висновок, що залежить вона від інтелектуального рівня, уміння здобувати соціальний досвід і вміло його використовувати, тож викликає певні труднощі в самостійному її освоєнні розумово відсталими дітьми.

Старший дошкільний вік - це вік, коли діти безпомилково визначають свою стать. Вона може детально розповісти про відмінні ознаки хлопчиків і дівчаток: «Дівчатка носять сукні, у них кучері, а хлопчики - штани, вони грають у машинки, пістолети і у них коротке волосся». У 6-7 років дитина остаточно усвідомлює незворотність статевої приналежності. Це збігається з бурхливим зусиллям статевої диференціації поведінки і установок; хлопчики і дівчатка за власною ініціативою обирають різні ігри та партнерів у них, виявляються різні інтереси, стиль поведінки; статева сегрегація (одностатевої компанії), які сприяють кристалізації і усвідомленню статевої відмінностей [7]. Якщо діти 4-5 років ще не всі здатні правильно будувати статевої ідентичності (певні уявлення про зміну фізичного вигляду людини, її статевої і соціальних ролей у зв'язку з віком) послідовність, то в старшому дошкільному віці діти повинні її визначати безпомилково. Так само, в старшому дошкільному віці приходить розуміння незворотності статі (її незмінності). У цьому віці дитина точно знає, хто вона, і може назвати відмінні ознаки статі [5, с.73]. У старшому дошкільному віці зростає потреба ідентифікації дітей з батьками своєї статі, яка набуває значення еталону-моделі для формування властивих статі навичок поведінки. Ототожнення з чоловічою або жіночою роллю, втіленою в особі батьків тієї самої статі дає можливість впевненіше поводитися серед ровесників, бути прийнятими ними [4, с.66].

Таким чином, у дітей вже в дошкільному дитинстві складаються певні уявлення про зміну фізичного вигляду людини, її статевої і соціальних ролей у зв'язку з віком. Це знання ґрунтується на присвоєнні суспільного досвіду та розвитку самосвідомості. На думку Н. Білопільської, ідентифікація у дітей залежить не тільки від інтелектуального рівня, а й від особистісних особливостей і оточення дитини. Більшу частину контингенту дітей з інтелектуальною недостатністю складають діти, які не мають батьків, діти з неповних та неблагополучних сімей. Така дитина фактично виявляється позбавленою повноцінного спілкування зі своєю родиною і засвоєння статевої ідентичності еталонів, що, безумовно, несприятливо позначається на формуванні її особистості [8, с.68].

Метою дослідження було виявлення особливостей статевої ідентифікації в дітей дошкільного віку. Емпіричне дослідження проводилось на базі КЗ «Луганський навчально-реабілітаційний центр № 135» та ДНЗ № 59 м. Луганськ. У дослідженні взяли участь 10 дітей з розумовою відсталістю у віці 5-7 років: 5 дівчаток (50%) і 5 хлопчиків (50%), а також 12 дітей з типовим розвитком: 6 дівчаток і 6 хлопчиків.

У ході дослідження використовувалася анкета виявлення статевої ідентифікації у дошкільників на виявлення рівня

усвідомлення розумово відсталих старших дошкільників своєї статевої належності. При аналізі враховувалось розуміння дитиною ролі чоловіка і жінки.

Також, для дослідження особливостей статевої ідентифікації старших дошкільників з розумовою відсталістю використовувався комплекс взаємодоповнюючих психологічних методик.

1) Проективний малюнок людини. Мета: дослідження рівня сформованості тих аспектів самосвідомості, які пов'язані з ідентифікацією статі, прийняття дитиною себе, уточнення уявлень дітей про свою належність до тієї чи іншої статі.

2) Напівстандартизоване інтерв'ю В.Є. Кагана «Вивчення гендерних установок у дітей». Мета: вивчення статевої установки у дітей, усвідомлення незворотності статі, виявлення рівня сформованості образу «Я-хлопчик» або «Я-дівчинка». Опитування проводиться індивідуально. За результатами були виділені рівні сформованості образу «Я-хлопчик» або «Я-дівчинка»: високий, середній і низький.

За результатами впровадження анкети для виявлення статевої ідентифікації були отримані наступні результати. Розумово відсталі діти не називали стевотипізовані якості. Деякі розумово відсталі діти називали не якості, а ролі, наприклад: «я буду мамою», «татом», 80% розумово відсталих дітей не називали характеристики хлопчиків і дівчат. А 20% розумово відсталих дошкільників назвали по 1-2 характеристики. При відповідях діти в основному використовували прості речення, детально не пояснюючи те, про що говорили, не були емоційні. Труднощі полягали в недостатності словникового запасу, особливо для позначення якостей, рис характеру. Діти з типовим розвитком, виконуючи завдання за описом образу хлопчика і образу дівчинки, у 100% назвали по 2-3 характеристики. В якості основних критеріїв, які притаманні поведінці дівчат, діти називали наступні: «бути гарною», «красивою», «слухняною», . Хлопчик повинен бути «гарним», «не відбирати іграшки», «слухатися батьків», «не повинен ображати дівчат». З відповідей бачимо, що діти в якості моделі для наслідування відзначали наявність загальнолюдських якостей, таких як розум, вихованість та ін., а розумово відсталі діти не називали характеристики.

За допомогою «Напівстандартизованого інтерв'ю» В. Кагана вивчалися особливості уявлень дітей про статеві ролі, про себе як представника певної статі і свої ролі в теперішньому та майбутньому. На підставі дослідження були виявлені дві групи дітей з розумовою відсталістю: з середнім та низьким рівнем розвитку. У 90% дітей відзначений середній рівень розвитку уявлень про статеві ролі, про себе як представника певної статі і свої статеві ролі у теперішньому та майбутньому. Ці діти знають, що стать не змінюється з віком, тобто не можна з хлопчика перетворитися на дівчинку і навпаки, але не мають знання про те, як ведуть себе хлопчики і дівчатка, і не називають їх відмінні ознаки (одяг, зачіска, аксесуари, поведінка). У 10% розумово відсталих дітей відзначається низький рівень уявлень дітей про статеві ролі, про себе як представника певної статі, теперішні та майбутні статеві ролі. Діти допускають, що можливо перетворення з хлопчика в дівчинку, тобто дитина допускає можливість перетворення в хлопчика чи дівчинку; в них спостерігається емоційно-нестабільне ставлення до себе, аморфні уявлення про особливості поведінки хлопчиків і дівчаток у середовищі однолітків і сім'ї. У всіх дітей з типовим розвитком високий рівень сформованості уявлень про статеві ролі, про себе, як представника певної статі. Для них характерне усвідомлення уявлень про константність статі, її незворотність.

Результати впровадження методики «Малюнок людини» показали: 60% випробовуваних з розумовою відсталістю при інструкції: «Намалюй людину» (без вказівки на стать), намалювали людину протилежної статі, що може вказувати на ідентифікацію з батьками протилежної статі, а 60% випробовуваних дошкільників з розумовою відсталістю зобразили недиференційовані за статтю фігури, в малюнках відсутні ознаки, що визначають стать персонажа (малюють головоногих), це може свідчити про несформованість статевої ідентичності. У 40% випробовуваних в малюнках слабо виражені ознаки, що характеризують стать персонажа: зображення дівчинки відрізняється від зображення хлопчика тільки зачіскою, що може вказувати на низький рівень сформованості диференціації статевої ідентичності.

Всі діти з типовим розвитком намалювали першою людину своєї статі. У 34% випробовуваних в малюнках слабо виражені ознаки, які характеризують стать персонажа. Малюнки дівчаток і хлопчиків відрізняються лише зачіскою. Це свідчить, що в дітей слабо сформовані якості статевої ідентичності. У 66% випробовуваних в малюнках присутні ознаки, що характеризують стать персонажа: зачіска, одяг, взуття, фігура людини. Це може свідчити про сформованість статевої ідентичності. У нормі діти 5-6 років зображують формальні ознаки статі (банти, коси, одяг), відсутність цих ознак може вказувати на деяке відставання, інфантильність.

Якісний аналіз допомагає виявити ряд характерних особливостей. У всіх дітей сформовано правильне уявлення про свою стеву належність, разом з тим, уявлення 10% випробовуваних ще не стійкі і діти часто вважають, що стать може змінюватися. Ідентифікація себе зі статтю здійснюється в основному на основі зовнішніх, несуттєвих ознак. У випробовуваних не сформовані уявлення про відмінні особливості хлопчиків і дівчаток. Був виявлений недостатній рівень сформованості уявлень про одяг, іграшки, знаряддя, співвіднесених зі статтю. Дошкільнята старшого віку з легким ступенем розумової відсталості в силу порушення психічного розвитку мають проблеми не тільки в особистісному розвитку, так і в становленні гендерної ідентифікації. У них виникають труднощі з ідентифікацією свого образу з образом на зображенні, їх ідентифікація часто відноситься до більш молодшому віку, побудова послідовності ідентифікації найчастіше буває повним і усвідомленим. Дошкільнята з легким ступенем розумової відсталості виявлено недостатнє уявлення про свої майбутні статеві ролі, а низький рівень статевої поведінки в різних видах дитячої діяльності.

Все це свідчить про те, що для них необхідний більш тривалий період у формуванні статевої ідентифікації.

Таким чином статевої ідентифікація у дошкільників з розумовою відсталістю відбувається з відставанням і не відповідає віковій нормі статевої ідентифікації. На підставі аналізу отриманих результатів, ми прийшли до висновку, що статевої ідентифікація, тобто усвідомлення дитиною своєї статевої належності і придбання психічних особливостей і стевотипізованої поведінки, характерних для представників певної статі, багато в чому залежить від рівня її інтелектуального розвитку, особистісних особливостей і соціальної ситуації розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завражин С.А. Сексуальная деструктивность несовершеннолетних / С. А. Завражин - М.: Прометей, 1996 – 86с.
2. Зацепин В.И. Семья. Социально-психол. и этич. пробл.: Справочник / В.И.Зацепин (рук. авт. кол.), Л.М. Бучинская и др. - К.: Политиздат Украины, 1990. – 255 с.
3. Зеньковский В. На пороге зрелости // Домашнее воспитание – 2000.- №5 . – с. 12-17
4. Ковалев С.В. Подготовка старшекласников к семейной жизни / С.В. Ковалев – М., 1995–143 с.
5. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования/ Н.В. Кузьмина – Л.: Издательство ЛГУ, 1980. – 177с.
6. Куликова Т.А. Воспитание будущего семьянина / Т.А. Куликова Семейная педагогика и домашнее воспитание // - М.: Просвещение, 1999. – 148 с.
7. Луцик Д.В. Подготовка старшекласников к созданию семьи и выполнению родительских функций: Дис. ... канд. пед. Наук: 13.00.01./ Д.В. Луцик – К., 1976.–153с.
8. Малер А.Р., Цикото Г.В. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глубокими нарушениями интеллекта/ А.Р. Малер — М.: Просвещение, 1988. – 234 с.
9. Шипицына Л. М. „Необучаемый” ребенок в семье и обществе: социализация детей с нарушением интеллекта / Л. М. Шипицына. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Речь, 2005. – 475, [1] с. : ил.

УДК: 376.33.016:51

ИЗУЧЕНИЕ УРОВНЕЙ СФОРМИРОВАННОСТИ КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ
У СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ

Науменко О.А.

кандидат педагогических наук, доцент,

Дащинская Е.С.

Белорусский государственный педагогический
университет им. М. Танка

У статті розкриваються питання вивчення кількісних уявлень старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови. За підсумками експериментального вивчення характеризуються рівні сформованості кількісних уявлень у досліджуваній категорії дошкільнят.

В научной статье раскрываются вопросы изучения количественных представлений старших дошкольников с общим недоразвитием речи. По итогам экспериментального изучения характеризуются уровни сформированности количественных представлений у изучаемой категории дошкольников.

The article reveals aspects of the study of quantitative representations older preschoolers with general speech deficiency. On the results of experimental study are characterized by levels of formed quantitative representations in the studied category preschoolers.

Ключові слова: елементарні математичні уявлення, рівні сформованості кількісних уявлень, дошкільнята, загальне недорозвинення мови.

Ключевые слова: элементарные математические представления, уровни сформированности количественных представлений, дошкольники, общее недоразвитие речи.

Keywords: elementary mathematical representations, levels of formed quantitative representations, preschoolers, the general underdevelopment of speech.

Неоценимое значение для развития и совершенствования всех психических процессов и операций познавательной сферы дошкольников имеет овладение детьми элементарными математическими представлениями. Количественные представления являются предметом исследований на протяжении многих лет и включают в себя понимание количественных отношений, знание счета, знание цифр, умение выполнять счетные операции, решение арифметических задач (А.А. Столяр, Г.С. Костюк, А.М. Леушина, Н.А. Менчинская, А.В. Белошистая, Р.Л. Непомнящая, Р.Л. Вербенец и др.).

Многие авторы указывают на значительные трудности при формировании количественных математических представлений у старших дошкольников с общим недоразвитием речи (Н.С. Жукова, В.И. Лубовский, Е.М. Мاستюкова, Т.Б. Филочева и др.). Исследователи подчеркивают, что проблемы при усвоении детьми данной категории математических понятий сохраняются и у детей младшего школьного возраста (Р. И. Лалаева, А. Германовска, Л.А. Дмитриева, Е.М. Мاستюкова и др.). Так, Р.И. Лалаева, А. Германовска указывают на наличие дискалькулии (недоразвитие способности к вычислительным операциям, паталогическая затрудненность при выполнении вычислительных операций) у детей с тяжелыми нарушениями речи [3].

С целью выявления особенностей количественных представлений у старших дошкольников с общим недоразвитием речи было проведено экспериментальное исследование, в котором принимали участие 35 нормально говорящих дошкольников и 35 детей с общим недоразвитием речи.

В эксперименте были использованы четыре серии заданий. Первая серия направлена на выявление